

The Greek Review of Social Research

Vol 164 (2025)

164

Για το βιβλίο «Το Ξίφος του πνεύματος». Βιβλίο, πολιτισμική ηγεμονία και άκρα δεξιά στην Ελλάδα μετά το 1974 της Άννας Καρακατσούλη

Dimitra Mareta

doi: [10.12681/grsr.40229](https://doi.org/10.12681/grsr.40229)

Copyright © 2025, Δήμητρα Μαρέτα

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Mareta, D. (2025). Για το βιβλίο «Το Ξίφος του πνεύματος». Βιβλίο, πολιτισμική ηγεμονία και άκρα δεξιά στην Ελλάδα μετά το 1974 της Άννας Καρακατσούλη. *The Greek Review of Social Research*, 164, 179–185. <https://doi.org/10.12681/grsr.40229>

ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Καρακατσούλη, Άννα (2024). «Το ξίφος του πνεύματος». Βιβλίο, πολιτισμική ηγεμονία και άκρα δεξιά στην Ελλάδα μετά το 1974. Gutenberg 480 σελ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι μελέτες σχετικά με την ακροδεξιά στην Ελλάδα γνώρισαν μια μάλλον πρωτοφανή άνθιση τα χρόνια της δεκαετίας του 2010. Έπειτα γνωρίζουν μια μάλλον αδικαιολόγητη ύφεση ως εάν να έχουν εξαλειφθεί οι λόγοι για τους οποίους θα έπρεπε κανείς να μελετά την ακροδεξιά. Αυτό κάθε άλλο παρά ισχύει, εφόσον τα ίδια αυτά χρόνια της άνθισης του ακαδημαϊκού και ερευνητικού ενδιαφέροντος στην Ελλάδα ολοκληρώθηκε ο μετασχηματισμός των ακροδεξιών πολιτικών και της ακροδεξιάς ρητορικής σε mainstream και η μετάβασή τους από το περιθώριο στο κέντρο της κεντρικής πολιτικής σκηνής με όλους σχεδόν τους πιθανούς και δυνατούς τρόπους: με την είσοδο της Χρυσής Αυγής, της Ελληνικής Λύσης και της Νίκης στο Ελληνικό και στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, με την παρουσία του Ηλία Κασιδιάρη μέσω του κόμματος των Σπαρτιατών στο εθνικό Κοινοβούλιο, την είσοδο της εκ της Νέας Δημοκρατίας προερχόμενης Αφροδίτης Λατινοπούλου υπό το νεοφιλελεύθερης εμπνεύσεως όνομα Φωνή Λογικής στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και, τέλος, με τη μετακόμηση τριών σημαντικών προσώπων του χώρου της ακροδεξιάς στο κόμμα της Νέας Δημοκρατίας, δηλαδή των Μάκη Βορίδη, Άδωνη Γεωργιάδη και Θάνου Πλεύρη, και την ανάδειξή τους σε κεντρικών για τη διαμόρφωση της πολιτικής, της ρητορικής και του ιδεολογικού προσανατολισμού του κόμματος υπό την προεδρία τόσο του Αντώνη Σαμαρά όσο και του Κυριάκου Μητσοτάκη. Μία από τις λίγες εξαιρέσεις σε αυτή την τάση της υποχώρησης της μελέτης της ακροδεξιάς στην Ελλάδα αποτελεί το βιβλίο της Άννας

Καρακατσούλη *Το ξίφος του πνεύματος*. Αν και σημαντικός, ο λόγος αυτός δεν είναι ο πιο σημαντικός για τον οποίο το βιβλίο αυτό αξίζει να διαβαστεί.

Ο κύριος λόγος που καθιστά το βιβλίο της Καρακατσούλη σημαντικό στο πεδίο της μελέτης της ακροδεξιάς είναι ότι είναι η πρώτη συστηματική απόπειρα καταγραφής της εκδοτικής παραγωγής αυτού του χώρου στην Ελλάδα. Και, παρ' όλο που είναι η πρώτη τέτοια απόπειρα, η καταγραφή αυτή είναι πλήρης, περιεκτική και μάλλον αλάνθαστη υπό την έννοια ότι δεν πρέπει η συγγραφέας να έχει παραλείψει καμία αξιόλογη ή ακόμα και ήσσονος σημασίας εκδοτική κίνηση και εγχείρημα του ακροδεξιού χώρου από το 1974 και μέχρι τη στιγμή που γράφτηκε το βιβλίο αυτό. Έτσι, *Το ξίφος του πνεύματος* μάς προσφέρει έναν πλήρη οδηγό για την εκδοτική δραστηριότητα και παραγωγή της ελληνικής ακροδεξιάς, ο οποίος μπορεί να είναι ταυτόχρονα το σημείο εκκίνησης για περαιτέρω μελέτη αυτής της παραγωγής. Αυτό, ωστόσο, δεν γίνεται χωρίς ορισμένα ζητήματα ανάπτυξης του περιεχομένου, τα οποία θα συζητήσουμε παρακάτω σε αυτή τη βιβλιοκριτική, αφού πρώτα παρουσιάσουμε το βιβλίο.

ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΙΔΕΕΣ ΣΕ ΚΙΝΗΣΗ

Η Καρακατσούλη εξετάζει την εγχώρια εκδοτική παραγωγή εκκινώντας από μια απαραίτητη αναφορά στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού αιώνα, όταν σε μεγάλο βαθμό τέθηκαν τα θεμέλια και το πλαίσιο της εθνικιστικής ιδεολογίας στην Ελλάδα. Εξετάζει σύντομα τις βασικές γραμμές της σκέψης των Αργύρη Εφταλιώτη, Πέτρου Βλαστού, Ίωνα Δραγούμη και Περικλή Γιαννόπουλου. Το πλαίσιο αυτό συμπληρώνεται από την παρουσίαση της εθνικιστικής σκέψης μέχρι την πώση της δικτατορίας το 1974 που θεωρείται ένα ορόσημο για την ακροδεξιά στην Ελλάδα συνολικά. Εδώ παρουσιάζονται οι Νεοκλής Καζάτζης, Δημήτριος Βεζάνης, Ιωάννης Συκουτρής, Σίτσα Καραϊσκάκη. Αυτή η εξέταση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί, εκτός της εξέλιξης της ακροδεξιάς σκέψης, βλέπουμε τις σχέσεις των διανοούμενων της ακροδεξιάς, αφενός, με το πολιτικό σύστημα και ιδίως με τις κυβερνήσεις κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και τη δικτατορία των Συνταγματαρχών και, αφετέρου, με την ελληνική ακαδημία και ειδικά τα πανεπιστήμια τα οποία φιλοξενούν αυτούς τους διανοούμενους ως καθηγητές τους, προεξαρχόντος του Παντείου Πανεπιστημίου, στο οποίο φαί-

νεται να υπάρχει μια μακρά και ισχυρή παράδοση κανονικοποίησης καθηγητών που έχουν υπάρξει συνεργάτες κυβερνήσεων στα πιο σκοτεινά χρόνια της νεότερης ελληνικής ιστορίας.

Αυτή η ιστορική αναδρομή επιτρέπει στην Καρακατσούλη να περάσει ακολούθως στην εξέταση του εκδοτικού πεδίου της ακροδεξιότητας έπειτα από τη Μεταπολίτευση. Από τον Πολύδωρο Δακόγλου μέχρι τον Νίκο Μιχαλολιάκο· από τον Ανδρέα Δενδρινό μέχρι τον Μάκη Βορίδη· από τον Κωνσταντίνο Πλεύρη μέχρι τον Άδωνη Γεωργιάδη· και από τον Δημοσθένη Λιακόπουλο μέχρι τον Κυριάκο Βελόπουλο, παρατηρούμε την εξέλιξη των ακροδεξιών εντύπων και εκδοτικών οίκων σε συνάρτηση με την εξέλιξη και τις αλλαγές της ακροδεξιότητας σκέψης στην Ελλάδα. Παράλληλα, η Καρακατσούλη καταγράφει τα κόμματα του εθνικιστικού χώρου, τις σχέσεις τους με τους εκδοτικούς οίκους και την επίδρασή τους στην εκδοτική παραγωγή. Αυτή η χαρτογράφηση της εκδοτικής παραγωγής είναι επιπλέον αποκαλυπτική ως προς τα πρόσωπα τα οποία διαχρονικά παίζουν κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση της ιδεολογίας και της πολιτικής του ευρύτερου ακροδεξιού χώρου. Παρ' όλο που υπάρχουν και ορισμένες βραχύβιες παρουσίες, κατά κανόνα βλέπουμε ότι στον χώρο αυτό δεσπόζουν συγκεκριμένα πρόσωπα, ακόμα κι αν η κινητικότητα του χώρου αυτού τα οδηγεί σε διαφορετικούς, ακόμα και αντικρουόμενους, ρόλους και θέσεις στο πέρασμα των δεκαετιών. Μέσα από τη διεξοδική καταγραφή της Καρακατσούλη, βλέπουμε επιπλέον τον τρόπο που αλλάζουν και εξελίσσονται τα περιοδικά, οι εφημερίδες και τα βιβλία του φασιστικού χώρου στην Ελλάδα τόσο σε αισθητικό επίπεδο όσο κυρίως σε επίπεδο ιδεών. Μέρος αυτής της εξέλιξης είναι και η στροφή προς το τηλεοπτικό προϊόν και στην προώθηση ειδικά των βιβλίων συγκεκριμένων εκδοτών μέσα από τις τηλεοπτικές εκπομπές των ιδιοκτητών αυτών των οίκων, μια δραστηριότητα που καταγράφει λεπτομερώς και εύστοχα η συγγραφέας. Σε αυτή τη μεταστροφή εντάσσεται, κατά μία έννοια, και η διαδικτυακή παρουσία ακροδεξιών ομάδων, κομμάτων και προσώπων, η οποία με τη σειρά της επιδιώκει να προσελκύσει μεγαλύτερο κοινό αλλά και να κάνει το πολιτικό περιεχόμενό τους προσιτό και προσβάσιμο με μικρότερο κόστος, παρ' όλες τις δυσκολίες –όπως η απαγόρευση σχετικών ιστοσελίδων– που ορθά επισημαίνει η συγγραφέας. Έτσι, αυτή η καταγραφή της εκδοτικής δραστηριότητας έχει per se την αξία της, καθώς είναι η πρώτη τέτοια καταγραφή αλλά είναι επιπλέον και το μονοπάτι μέσω του οποίου μπορούμε να ιχνηλατήσουμε τους μετα-

σηματισμούς, τις μετατοπίσεις, τις επιρροές και τη διαμόρφωση εν τέλει των κεντρικών θεμάτων, ιδεών, μοτίβων και στρατηγικών της ακροδεξιάς πολιτικής σκέψης στην Ελλάδα από το 1974 έως σήμερα.

Μια ακόμα ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα πλευρά του βιβλίου της Καρακατσούλη συνίσταται στη σύνδεση των εκδοτικών οίκων όχι μόνο με τα πρόσωπα του χώρου αλλά και με τα κόμματα. Για παράδειγμα, το ότι χάρη σε αυτό το βιβλίο έχουμε πλέον μια μάλλον πλήρη καταγραφή της εκδοτικής δραστηριότητας και εξέλιξης της Χρυσής Αυγής και των πιο σημαντικών στελεχών, όπως ο Χρήστος Παππάς, είναι μια σημαντική παρακαταθήκη για όποιον/-α θελήσει στο μέλλον να εξετάσει την πολιτική και ιδεολογική συνάφεια της Χρυσής Αυγής με την εθνικιστική σκέψη στην Ελλάδα και διεθνώς αλλά και να δει τις θεματικές με τις οποίες το ναζιστικό κόμμα καταπάνεται διαχρονικά ή προσαρμόζει στην πολιτική και κοινωνική συγκυρία και τις πολιτικές και ιδεολογικές συνέχειες και ασυνέχειες του κόμματος. Εκτός αυτού, στα ιδιαίτερα αξιόλογα σημεία του βιβλίου της Καρακατσούλη που, οπωσδήποτε, αξίζει να επισημανθεί είναι το ότι παρουσιάζει εκτενώς νέες εκδοτικές πρωτοβουλίες στον διαρκώς μεταβαλλόμενο αυτόν χώρο, όπως ο «Τρίτος Δρόμος» του Αλέξανδρου Θ. Καρρά ή η Φοιτητική Λέσχη Φανταστικής Λογοτεχνίας (ΦΛΕΦΑΛΟ), η οποία εξειδικεύεται στη λογοτεχνία του φανταστικού, ενός πεδίου στο οποίο η ελληνική ακροδεξιά φαίνεται κατά τ' άλλα να μην έχει ανακαλύψει, ενώ διεθνώς έχει αναδειχθεί ως σχετικά πιο κεντρικό.

Τέλος, απολαυστικά είναι τα σημεία στα οποία η συγγραφέας παρουσιάζει τα παράλογα, σχεδόν παρανοϊκά, στοιχεία της ακροδεξιάς βιβλιογραφίας και διαφημιστικής στρατηγικής, που θέλει, για παράδειγμα, τον Μεγάλο Αλέξανδρο να φτάνει στην Ινδία όχι για να την κατακτήσει αλλά για να κλείσει τις τρύπες της «κούφιας γης» και άλλες συνωμοσιολογικές θεωρίες, τις δημόσιες και σκηνοθετημένες συζητήσεις των αδερφών Γεωργιάδη να εμφανίζονται ως αυθόρμητες ή, τέλος, μπισκότα να πωλούνται μαζί με τα βιβλία.

ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΛΑΙΣΙΩΣΗ ΤΟΥ *ΞΙΦΟΥΣ*

Παράλληλα με την παρουσίαση των εκδοτικών εγχειρημάτων και σχημάτων, το *Ξίφος* αφιερώνει αρκετές από τις σελίδες του στη θεωρητική συζήτηση περί ακροδεξιάς στην Ελλάδα αλλά και παγκόσμια. Η συζήτηση αυτή γίνεται είτε για να ενταχθεί ή συγκριθεί η

ελληνική περίπτωση με τις ευρωπαϊκές κατά κύριο λόγο είτε για να αναδειχθούν οι επιρροές και οι αποκλίσεις της έναντι αυτών. Ωστόσο, αυτή η συζήτηση εμφανίζει ορισμένα θέματα που θα ήταν χρήσιμο για την εξέλιξη της ίδιας της συζήτησης περί ακροδεξιάς στην Ελλάδα να αναφεροθούν.

Κατ' αρχάς, όλη η πραγμάτευση της ελληνικής ακροδεξιάς γίνεται υπό το πρίσμα της νέας δεξιάς χωρίς να λαμβάνονται υπ' όψιν άλλες θεωρητικές προσεγγίσεις ή εκφάνσεις της ακροδεξιάς είτε στην Ευρώπη είτε στην Ελλάδα. Το αν μπορεί το σύνολο της ελληνικής ακροδεξιάς και δη οι ομάδες, το κόμματα και τα πρόσωπα που περιλαμβάνονται στο βιβλίο αυτό να προσεγγισθούν και ερμηνευθούν αποκλειστικά υπό αυτό το πρίσμα είναι ένα ερώτημα που όχι απλώς δεν έχει απαντηθεί αλλά, πολύ περισσότερο, δεν έχει τεθεί όσον αφορά την ελληνική περίπτωση. Επιπλέον, ενώ η συγγραφέας παρουσιάζει μια σειρά από θεωρίες και προσεγγίσεις, δεν εξηγούνται επαρκώς και με σαφήνεια οι λόγοι για τους οποίους επιλέγει το συγκεκριμένο πλαίσιο και όχι κάποιο άλλο — για παράδειγμα, γιατί δεν υιοθετείται η θεωρία περί νεοφασισμού ή ναζισμού ή αποκλειστικά ελληνικού εθνικισμού; Πέρα από αυτό, η εξέταση της νέας δεξιάς γίνεται με σχεδόν αποκλειστική αναφορά στη γαλλική περίπτωση μαζί με κάποιες λίγες αναφορές στην ιταλική και, για λόγους που επίσης δεν εξηγούνται, απουσιάζει πλήρως κάθε αναφορά στην αγγλική νέα δεξιά, που έχει υπάρξει από τις πιο επιδραστικές αλλά και κυβερνητική, και κυρίως από την αμερικανική νέα δεξιά, η οποία ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 είναι το πιο πετυχημένο παράδειγμα νέας δεξιάς: όχι μόνο έχει αναδείξει πλήθος θεωρητικών και έχει επηρεάσει με καθοριστικό τρόπο την εξέλιξη της σχετικής σχολής σκέψης αλλά είναι και εκείνη η οποία έχει κυβερνήσει ένα από τα σημαντικότερα κράτη του πλανήτη αδιάλειπτα οποτεδήποτε οι συντηρητικοί ήταν στην εξουσία του. Ως συνέχεια αυτής της παράβλεψης έρχεται το γεγονός ότι, ενώ η συγγραφέας ειδικά στο τελευταίο τρίτο του βιβλίου αναφέρεται επανειλημμένα στην αμερικανική *Alt-right* εντοπίζοντας τις επιρροές της στην εγχώρια εκδοτική παραγωγή, πουθενά δεν έχει θεματοποιηθεί ή θεωρητικοποιηθεί η ίδια η αμερικανική *Alt-right*. Υπό αυτή την έννοια, ο ισχυρισμός ότι «οι εξελίξεις στη δυτική Ευρώπη αποτελούν το πλαίσιο για την εγχώρια ανάπτυξη της άκρας δεξιάς, τροφοδοτούν τις εκδοτικές επιλογές της Μεταπολίτευσης και ενίοτε πρόσωπα και βιβλία τέμνονται φωτίζοντας τη διάχυση των ακροδεξιών απόψεων και κινήματων»

(σελ. 82) ισχύει ακριβώς επειδή αγνοείται το αγγλικό και αμερικανικό παράδειγμα. Τέλος, όσον αφορά αυτή την πραγμάτευση, έχει αξία να επισημάνουμε το ότι η συγγραφέας δεν εξετάζει κριτικά το θεωρητικό οικοδόμημα της νέας δεξιάς αλλά, αντίθετα, υιοθετεί άκριτα τους θεωρητικούς και ιδεολογικούς της ισχυρισμούς, όπως η μετατόπιση από το κριτήριο του αίματος και της φυλής σε εκείνο της θρησκείας και της κουλτούρας, από τον φυλετικό δηλαδή στον πολιτιστικό ρατσισμό, χωρίς να εξετάζει ή να αμφισβητεί εάν και κατά πόσο αυτή η μετατόπιση ουσιαστικά υποκρύπτει έναν καθαρό φυλετικό ρατσισμό, ο οποίος δεν ήταν εύκολο ή δυνατό να υποστηριχθεί δημόσια. Εδώ η μελέτη της Christine Delphy (2004) για τη διαμάχη της μαντίλας είναι διαφωτιστική και καθοριστική.

Από κει και πέρα, παρατηρούνται ορισμένα άλλα ζητήματα, όπως το ότι λείπει η αναφορά στα γραπτά του Ηλία Κασιδιάρη, ο οποίος, χωρίς να έχει μέχρι τώρα κεφαλαιοποιήσει προσωπικά την επιρροή του στον χώρο της ακροδεξιάς, παραμένει ένα σημαντικό της κεφάλαιο και ο μοναδικός πολιτικός που με ένα tweet μέσα από τη φυλακή πέτυχε να εκλεγεί ο κομματικός σχηματισμός που υποστήριξε στη Βουλή τον Ιούνιο 2023, το κόμμα των Σπαρτιατών, που παραδόξως η συγγραφέας αποδίδει στη Χρυσή Αυγή (σελ. 331). Λείπει, επίσης, η απαραίτητη αναφορά στο ότι το γυναικείο ζήτημα παραμένει αδιάφορο για την έντυπη παραγωγή της εγχώριας ακροδεξιάς και, αντίθετα, έχει σημαντική θέση στη διαδικτυακή της παρουσία, ενδεχομένως και λόγω της επίδρασης της αμερικανικής New και Alt-right.

Ένα ακόμα από τα ζητήματα της θεωρητικής πραγμάτευσης του βιβλίου είναι ο τρόπος που προσεγγίζει τον πιο σημαντικό ίσως στοχαστή της συντηρητικής σκέψης του 20ού αιώνα, τον Carl Schmitt. Εδώ προκύπτει ένα ζήτημα σχετικά με την αναφορά ότι ο Schmitt ήταν «πολέμιος του φιλελεύθερου κοινοβουλευτισμού και του κοσμοπολιτισμού», όταν ο Schmitt θα μπορούσε ορθότερα να προσεγγισθεί ως πολέμιος της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και του πλουραλισμού – πέραν της μελέτης του Jean Werner Müller, στην οποία παραπέμπει η Καρακατσούλη, βλ., επίσης, τη σχετική μελέτη η οποία εξετάζει το σύνολο του πολιτικού έργου του Schmitt στη Δημοκρατία της Βαϊμάρης (Μαρέτα, 2017).

Τέλος, υπάρχουν μικρά άλλα ζητήματα στη θεωρητική πλαισίωση του βιβλίου, όπως το ότι ομαδοποιεί ένα τεράστιο εύρος κομμάτων και προσώπων της νέας δεξιάς υπό την ομπρέλα του αντιεμβολιαστι-

κού κινήματος (σελ. 296-297) –που a priori προσεγγίζεται ως κίνημα και όχι ως στάση– ή το ότι υιοθετεί άκριτα προηγούμενες αναλύσεις που επιμένουν να ισχυρίζονται ότι η εμφάνιση και η επίμονη παρουσία των ακροδεξιών κομμάτων σχεδόν είναι ίδιον της Ελλάδας της επισφάλειας και της υστέρησης ως εάν να μην υπάρχουν ακροδεξιά κόμματα σε χώρες που δεν έχουν αυτά τα χαρακτηριστικά και χωρίς να εξηγεί γιατί υπάρχουν στην Ελλάδα στην οποία η ανάπτυξη και η ευημερία εμφανίζονται να έχουν επιστρέψει.

ΓΙΑ ΤΟ ΞΙΦΟΣ ΠΟΥ ΔΕΝ ΘΑ ΣΤΑΜΑΤΗΣΕΙ ΝΑ ΜΑΣ ΑΠΑΣΧΟΛΕΙ

Παρά τα όποια επιμέρους ζητήματα, το *Ξίφος του πνεύματος* παραμένει ένα ιδιαίτερο και πρωτότυπο βιβλίο και μια συνεισφορά στη μελέτη της άκρας δεξιάς, στην οποία όλοι και όλες θα επιστρέφουμε συχνά. Η αναθέρμανση του ενδιαφέροντος για την ακροδεξιά και η πρώτη συστηματική και πλήρης καταγραφή των εκδοτικών της αποτελούν μέγιστες αρετές του βιβλίου που θα πρέπει να διαβαστεί από όλους και όλες που ενδιαφέρονται για την εξέλιξη της σκέψης, της πολιτικής παρουσίας και της εκδοτικής παραγωγής της ακροδεξιάς στην Ελλάδα.

Δήμητρα Μαρέτα
Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια
Τμήμα Κοινωνιολογίας, ΕΚΠΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Delphy, C. (2004). Φύλο και φυλή στη μετααποικιακή Γαλλία. Η μαντίλα και η απόρριψη του Ισλάμ. *Σύγχρονα Θέματα*, 27 (84), σελ. 61–69. <http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&pid=iid:12061&lang=el>.
- Μαρέτα, Δ. (2017). *Θεωρίες της δικτατορίας: από τον Juan Donoso Cortés ως τον Carl Schmitt*. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας. <https://doi.org/10.12681/eadd/40554>